

Prikaz Kneževa dvora s ugaonim stražarnicama na baroknoj oltarnoj pali u župnoj crkvi sv. Sergija i Bakha u Pridvorju (foto Katarina Horvat-Levaj)

Picture of Governor's house with sentry-boxes on a Baroque altar pala in the parish church of Pridvorje (photo K. Horvat-Levaj)

Katarina Horvat-Levaj

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Knežev dvor u Pridvorju: građevni razvoj i problemi obnove

Izvorni znanstveni rad – Original scientific paper

predan 22. 11. 1996.

Sažetak

Knežev dvor u Pridvorju, sjedište kneza od formiranja konavoske kneževine 1427. godine sve do pada Dubrovačke Republike 1808. godine, jedan je od najznačajnijih arhitektonskih spomenika u Konavlima, regiji koja je tijekom nedavne srpsko-crnogorske okupacije 1991-1992. godine pretrpjela teška i sustavna uništavanja. Razaranje povijesno slojevite strukture Kneževa dvora zbio se, međutim, mnogo prije, i to u ratu Napoleona s Dubrovnikom, kada su ga 1806. godine spalili Crnogorci.

Polovicom prošlog stoljeća nekadašnji je dvor bio popravljen, ali nova namjena ruralnog karaktera rezultirala je tek njegovim ambijentalnim kvalitetama. Detaljnim istraživanjem građevne strukture i arhivskih izvora došlo se, međutim, do novih saznanja o oblikovanju dvora prije crnogorske ratne destrukcije: sagrađen u gotičko-renesansnom periodu prema detaljnom planu iz 1427. godine, dvor je radikalno obnovljen i povećan u 17. stoljeću, kada je zadobio obilježja osebujne fortificirane barokne rezidencije s konzolno istaknutim ugaonim stražarnicama. Originalnost i kvaliteta te dominantne barokne faze, s kojom se stereotipni izgled dvora iz 19. stoljeća teško može usporediti, poticaj su za pokušaj njezine rekonstrukcije, iako su mnogi izvorni arhitektonski elementi bespovratno uništeni spomenutim ratnim razaranjem.

Knežev dvor u Pridvorju, sjedište kneza od formiranja konavoske kneževine 1427. godine sve do pada Dubrovačke Republike 1808. godine, jedan je od najznačajnijih arhitektonskih spomenika Konavala, regije koja je tijekom nedavne srpsko-crnogorske okupacije 1991-1992. godine pretrpjela teška i sustavna uništavanja. Razaranje povijesno slojevite strukture te izuzetne građevine kao i znatan gubitak njezinih izvornih stilskih obilježja, zbio se, međutim, mnogo prije, u ratu koji se na tim prostorima vodio prije gotovo dvjesto godina, no počinitelji su isti. Tijekom Napoleonova opsjedanja Dubrovnika, naime, Knežev su dvor 1806. godine spalili Crnogorci, pretvorivši ga u ruševinu, kako to svjedoči zapis inženjera Lorenza Vitelleschija iz 1827. godine: *A Pridvorje nella Pretura di Ragusa Vecchia havvi il cosi detto Palazzo del conte, che dai Montenegrini incendiato venne, ed cui rudevi non meritano un maggior cenno.*¹

Polovicom prošlog stoljeća ruševni je dvor bio popravljen, ali nova namjena ruralnog karaktera, kakvu je zadržao sve do potresa 1979. godine (kada je zbog oštećenja ponovno napušten), rezultirala je tek ambijentalnim kvalitetama njegova pojednostavnjenog izgleda. Pa ipak, povijesno značenje toga starog zdanja, u kojem su boravili pripadnici najznačajnijih dubrovačkih vlasteoskih obitelji,² kao i dominantna pozicija iznad širokog prostranstva Konavoskog polja, dali su mu prioritetno mjesto u poslijeratnoj obnovi konavoskih spomenika (zajedno s obližnjim Franjevačkim samostanom u Pridvorju). Prema prvotnom planu navedene obnove, konzervacijom zatečenoga izgleda dvora iz 19. stoljeća (uz minimalne funkcionalne preinake interijera), trebalo je cijeli kompleks privesti nekoj reprezentativnijoj javnoj ili stambenoj namjeni, primjerenom njegovoj prošlosti i istaknutome položaju u prostoru.³

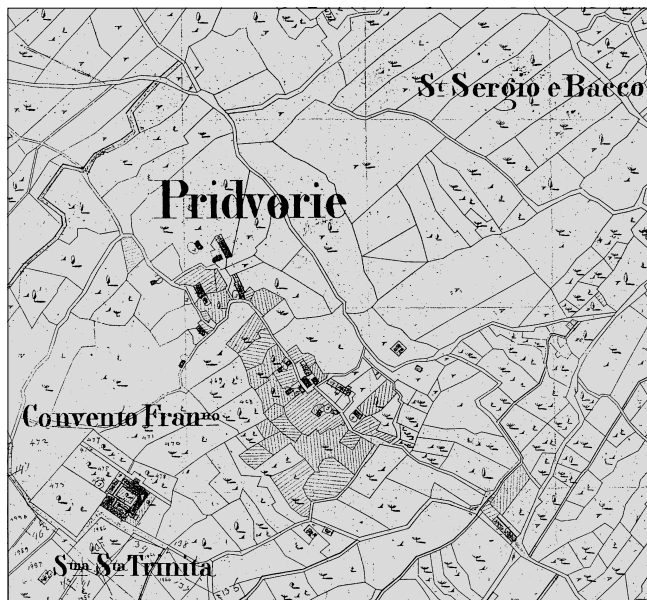
Detaljnijim istraživanjem građevne strukture i arhivskih izvora došlo se, međutim, do novih saznanja o oblikovanju dvora prije crnogorske ratne destrukcije početkom 19. stoljeća, koja pružaju ne samo zanimljive znanstvene podatke o jednoj, još nedovoljno istraženoj tipološkoj grupaciji dubrovačke profane arhitekture, već znače i poticaj za pristup kudikamo preciznijem načinu obnove od prethodno iznesenoga.⁴ Sagrađen u gotičko-renesansnom periodu prema detaljnom planu sadržanom u dokumentu o osnivanju konavoske kneževine 1427. godine,⁵ dvor je, naime, radikalno obnovljen u 17. stoljeću (kada se 1636. godine i sama kneževina reorganizira),⁶ zadobivši pritom obilježja osebujne fortificirane barokne rezidencije s konzolno istaknutim ugaonim kulama (stražarnicama).

Originalnost i kvaliteta te dominantne barokne faze, s kojom se stereotipni izgled dvora iz 19. stoljeća teško može usporediti, poticaj su za pokušaj njezine rekonstrukcije, iako su mnogi izvorni arhitektonski elementi bespovratno uništeni spomenutim ratnim razaranjem. Stoga, pred obnoviteljima Kneževa dvora u Pridvorju još je otvorena dilema: da li se upustiti u rizik rekonstrukcije kvalitetnog ali uništenoga prijeratnog stanja ili se pomiriti s posljedicama rata i konzervirati naknadno zadobivenu jednostavnu formu? Ovdje iznesena analiza slijeda gradnje i valorizacija svake pojedine stilske faze prilog su rješavanju tog principijelnog problema, a nešto jasniju sliku o starome Kneževu dvoru dat će sigurno i predstojeća restauratorska istraživanja.

Pridvorje, kompleks Kneževa dvora
(foto Katarina Horvat-Levaj)

*Pridvorje, complex of the Governor's
house (photo K. Horvat-Levaj)*

Katastarska karta iz 1837. godine, dio s prikazom Kneževa dvora u Pridvorju (Povijesni arhiv, Dubrovnik)

*Land registry map (1837) showing Governor's house in Pridvorje
(Historical Archives, Dubrovnik)*

Knežev dvor, sjeverno začelje s *bastionskim* skošenjem zida u prizemlju, razdjelnim vijencem oblog profila i ulazom u srušenu ugaonu stražarnicu (foto Katarina Horvat-Levaj)

Governor's house, northern facade with slanting bastion wall on the ground floor, rounded cornice, and entrance to destroyed corner sentry box opened during restoration research (photo K. Horvat-Levaj)

Knežev dvor, južno pročelje s vidljivim bastionskim skošenjem bočnih fasada u prizemnoj zoni, razdijelnim vijencem, puškarnicama i zazidanim ulazom u srušenu ugaonu stražarnicu na prvom katu (foto Miljenko Mojaš)
Governor's house, south facade with visibly slanting lateral bastion walls in the ground floor area, cornice, embrasures and walled-up entrance to destroyed corner sentry box on the first floor (photo Miljenko Mojaš)

Knežev dvor, pročelje, tragovi izvorno većega središnjeg prozora na prvom katu i puškarnice u obliku ključanica (foto Katarina Horvat-Levaj)

Governor's house, facade, traces of originally larger central window on the first floor and embrasures in form of keyholes (photo K. Horvat-Levaj)

Knežev dvor, početni krak stubišta u prizemlju (foto Katarina-Levaj)

Governor's house, first flight of stairs on the ground floor (photo K. Horvat-Levaj)

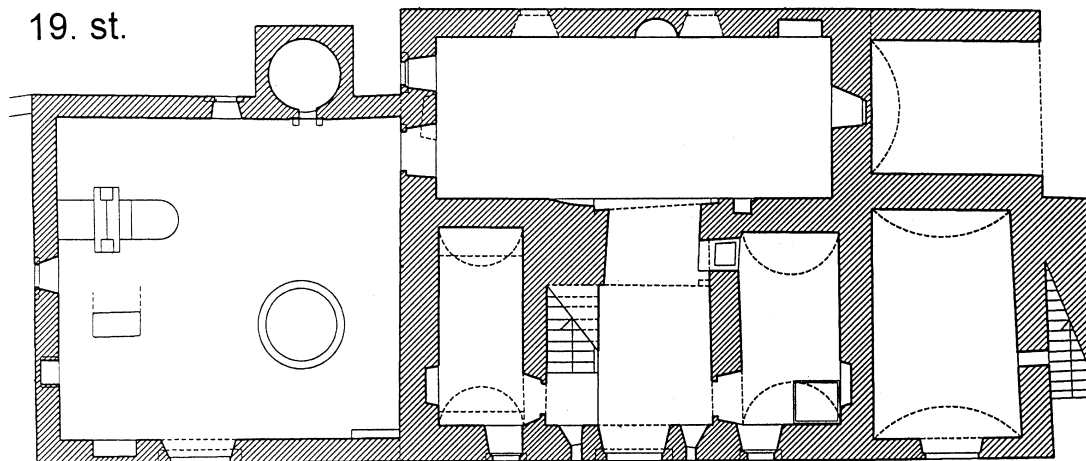
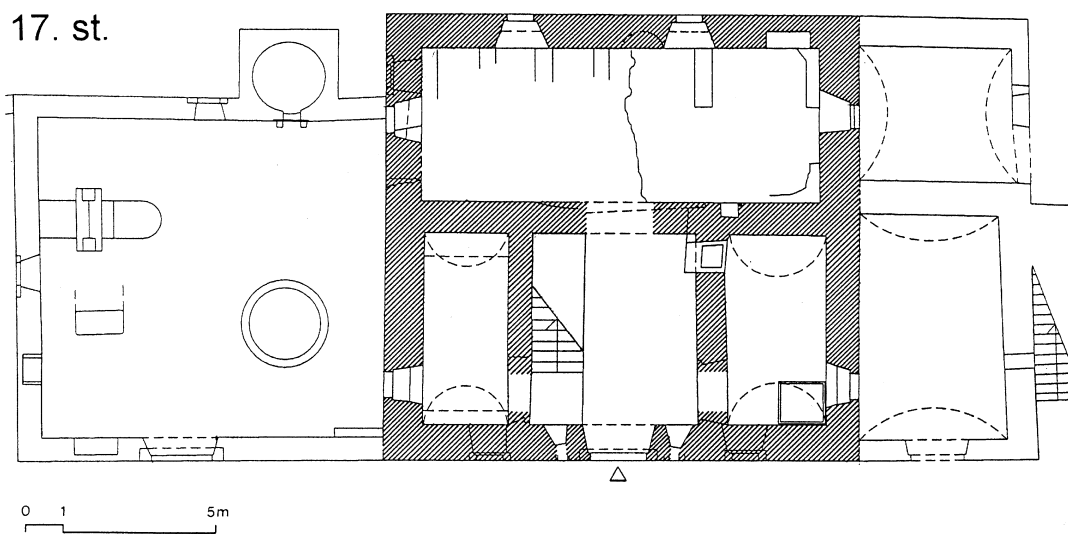
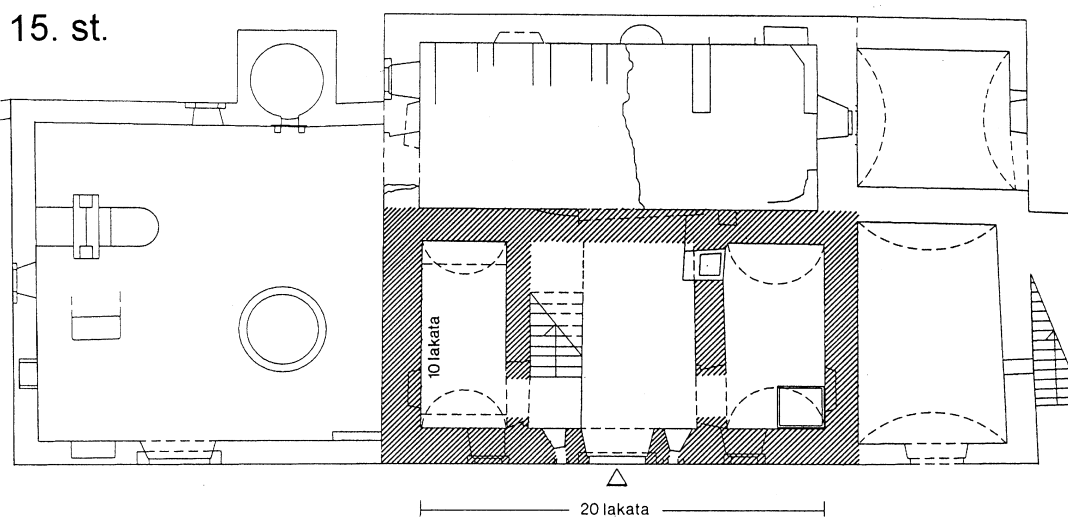
Knežev dvor, predvorje s glavnim ulazom i nišama zazidanih puškarnica (foto Katarina Horvat-Levaj)

Governor's house, entrance hall with gate and walled-up embrasures (photo K. Horvat-Levaj)

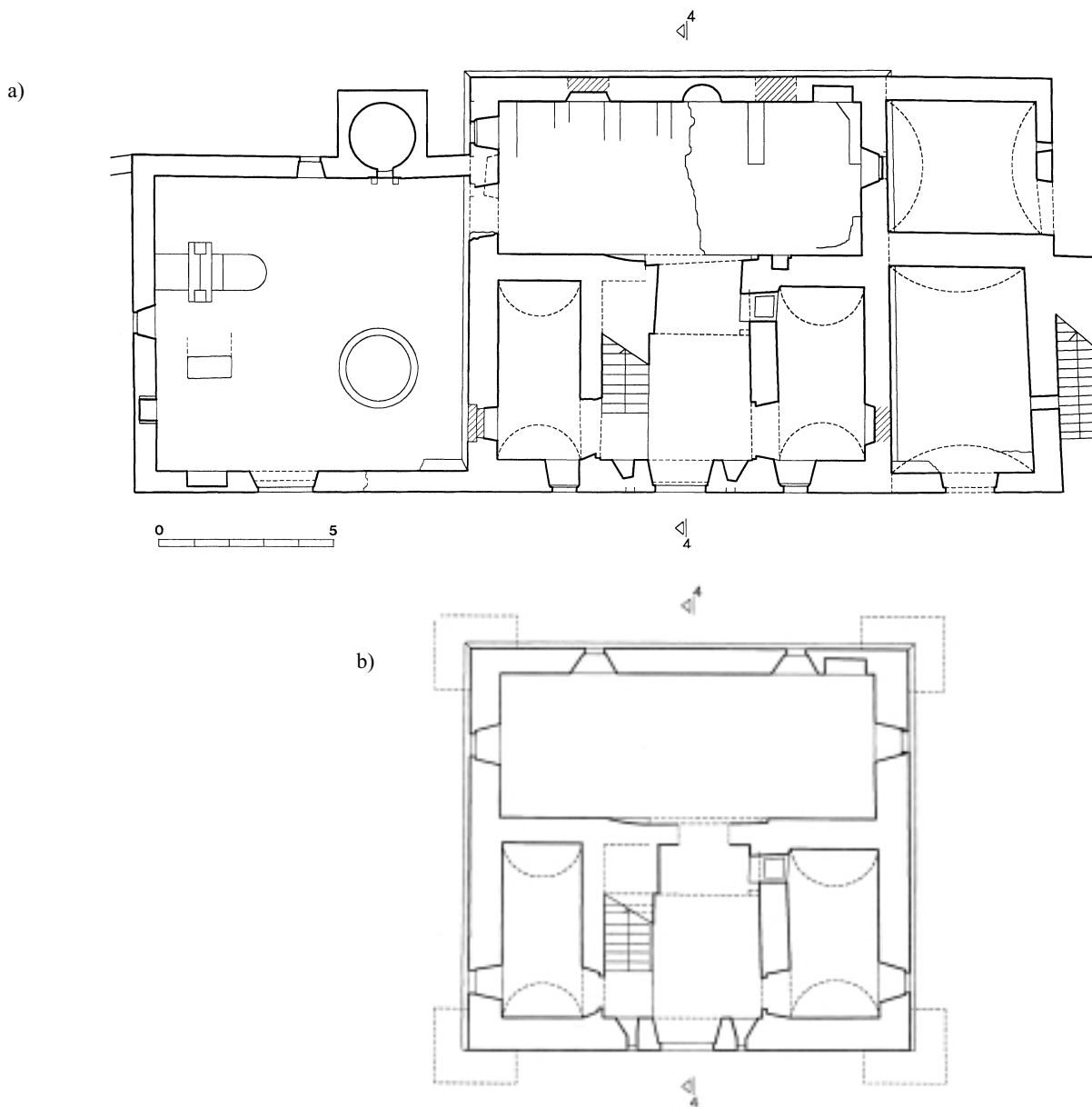
Knežev dvor, začelni zid na prvom katu s izvorno velikim prozorom i ulazom u srušenu ugaonu stražarnicu, otvorenim tijekom restauratorskih istraživanja (foto Katarina Horvat-Levaj)

Governor's house, back facade on the first floor with originally large window and entrance to destroyed sentry box, opened during restoration research (photo K. Horvat-Levaj)

Knežev dvor, slijed gradnje (arhitektonska obrada: Ivan Tenšek i Ivana Valjato-Vrus)
Governor's house, stages of construction (arch. drawings by I. Tenšek and I. Valjato-Vrus)

Knežev dvor, prizemlje (arhitektonska obrada Ivan Tenšek i Ivana Valjato-Vrus)

a – postojeće stanje s označenim građevinskim nalazima

b – rekonstrukcija barokne faze

Governor's house, ground floor (drawings I. Tenšek and I. Valjato-Vrus)

a – present situation showing research findings

b – reconstruction of the Baroque phase

U svom današnjem obliku, Knežev je dvor kamena građevina⁷ kvadratičnog tlocrta i jednokatne visine, pod dvostrešnim krovom. Središnji nosivi zid dijeli unutrašnjost cijelom visinom na južni pročelni dio trodijelne podjele s ulaznim predvorjem i stubištem,⁸ te jednodijelnu sjevernu začelnu dio. Fasade dvora rastvorene su jednostavnim pravokutnim otvorima, a od nekadašnjih fortifikacijskih elemenata sačuvano je *bastionsko* skošenje zidova u prizemlju, tragovi zazidanih ulaza u ugaone stražarnice na katu, te puškarnice u obliku *ključavnica* na pročelju. Uz bočne fasade naknadno su podignute

gospodarske prigradnje: prizemna mlinica zapadno te prizemni objekt s terasom i jednokatna kuhinja istočno. Prostor oko dvora ograđen je kamenim zidom s ulazom na istočnoj strani. Građevinsko stanje cijeloga kompleksa vrlo je loše; međukatne konstrukcije, pregradni zidovi i krovni srušeni su, a nosivi zidovi narušeni pukotinama.

Premda u navedenoj građevnoj strukturi nema sačuvanih oblikovnih elemenata iz prvotne, **gotičko-renesansne faze**, kada je, prema već spomenutom dokumentu iz 1427. godine,⁹ Knežev dvor trebao biti sagrađen, usporedbom navedenog

plana i današnje prostorne organizacije, moguće je identificirati njegovu najstariju jezgru, koja je, po svemu sudeći, odgovarala pročelnom dijelu današnje građevine.

Na to upućuju ponajprije same tlocrtne dimenzije dvora, određene u planu iz 1427. godine: *Kuća mora biti duga unutar zidova dvadeset, a široka deset lakata s dovoljno dobrim zidovima*,¹⁰ što se podudara s veličinom navedenoga pročelnog dijela (oko 10 x 5 m).¹¹ Nadalje i današnji trodijelni raspored pročelnog dijela prizemlja (ulazno predvorje u sredini i nadsvođene prostorije sa strane) proistječu iz tog prvotnog plana, kako to svjedoči dokument: *I da rečena kuća mora imati najprije lijepa i prikladna vrata, a dolje na terenu, s jedne strane od vrata mora biti kuhinja, a s druge strane od vrata tamnica za potrebe ureda*.¹² Sve prostorije prizemlja trebale su biti nadsvođene, a za razliku od današnjega jednokatnog dvora, u planu se predviđala gradnja dvaju katova od kojih je donji bio nadsvođen: *... da kuća mora imati dva stropa na svod i treći ravan*. Opisani raspored prostorija na katovima također asocira na današnju trodijelnu dispoziciju kata: *Na prvom nadsvođenom katu, kako je rečeno, neka bude s jedne strane soba s posteljom, stolom i kaminom, barem pet lakata po dužini kuće, a po širini koliko je kuća široka. A na drugoj strani soba ili ostava. A na katu iznad, neka bude još jedna soba s jedne strane ili za sobu ili za ostavu, tako da u svemu budu dvije sobe, jedna s ognjištem druga bez njega i jedna ostava. Ostatak na prvom i drugom katu neka ostane za saloču*.¹³

U odredbama iz 1427. godine bile su propisane i karakteristike pročelnih otvora: *I tamo gore (riječ je o prizemlju) ne smije biti ikakav prozor za prolaz svjetla nego da budu strijelnice umjesto prozora s onu stranu kuće gdje se bude činilo potrebno za sigurnost i pogodnost kuće... a na katovima ne smiju biti nego mali prozori, više radi sigurnosti i utvrđenja, nego radi ljepote i da budu opskrbljeni dvostrukim drvetom i vratima i prozori*.¹⁴ Od današnjih otvora na tom najstarijem pročelnom dijelu dvora nijedan se svojim oblikom ne može pripisati 15. stoljeću, pa čak ni već spomenute puškarnice, čiji bi tip *ključanica* teško mogao nastati prije 16. stoljeća.¹⁵

Oko dvora bio je sagrađen predzid (visok pet lakata) sa zašiljenim kamenima na vrhu (obrambeni zupci?)¹⁶ i udaljen od dvora s tri strane pet lakata, a s prednje dvadeset lakata radi dvorišta. Uz taj zid, s jedne strane ulaznih vrata trebalo je sagraditi prizemnu kuću za svećenika, a s druge strane stan za dvojicu slugu (stražara) i konjsku štalu, no od tih objekata nema više ostataka.

Dakle, prvotni Knežev dvor u Pridvorju bio je prema planu iz 1427. godine zamišljen kao dvokatna, zidom opasana građevina, u osnovi trodijelnog prostornog rasporeda, sa središnjom saločom i manjim bočnim prostorijama. Takvim svojim obilježjima očito se uklapao u opći tijek razvoja dubrovačke gotičko-renesansne reprezentativne stambene arhitekture izvangradskog područja, a to znači ljetnikovaca, i na njihovoj tipologiji utemeljenih kneževih dvorova (u Slanom, Šipanu, Lopudu i sl.).¹⁷ Posebna obilježja Kneževu dvoru u Pridvorju pridavala je njegova naglašena fortificiranost, povezana dakako s izoliranim lociranjem na samom istočnom rubu dubrovačkog teritorija, te u tom kontekstu treba tumačiti prilično rijetku pojavu (planiranu u dokumentu iz 1427. godi-

ne) čak dviju nadsvođenih etaža, za razliku od uobičajene primjene svodova samo u prizemlju.¹⁸

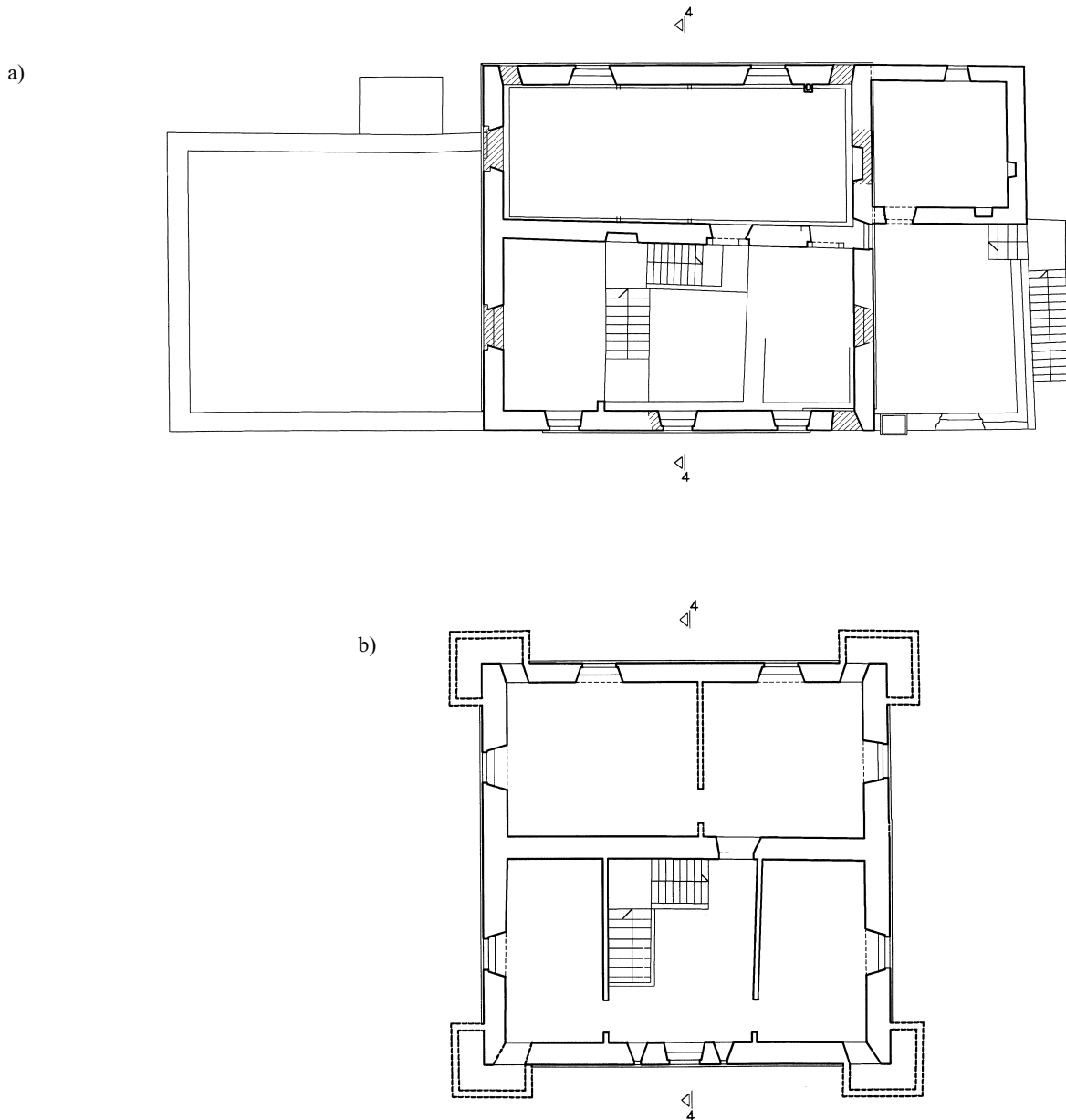
Vrlo slabi stupanj očuvanosti te najranije faze gradnje, kao i činjenica da se sa sigurnošću ne može ustanoviti da li se uopće prilikom gradnje u cijelosti držalo svih zadanih uputa, ne dopuštaju neku daljnju valorizaciju. Vjerojatno je jedino da je to prvotno zdanje tlocrtnim dimenzijama odgovaralo polovici sadašnje građevine,¹⁹ te da je ono imalo određeni utjecaj i na prostornu organizaciju kasnijeg dvora, preoblikovanog u 17. stoljeću.

U **ranobaroknom razdoblju**, tijekom 17. stoljeća gotičko-renesansni Knežev dvor povećan je prigradnjom novoga, vjerojatno začelnoga dijela, zadobivši svoj današnji kvadratični tlocrtni oblik i dimenzije (dvostruko veće od prvotnih, iznutra oko 10 x 10 m), uz istodobno znatno pojačavanje njegovih fortifikacijskih značajki.

U toj intervenciji zadržani su, po svemu sudeći (bar u donjem dijelu), perimetralni zidovi starijega dvora, s kojim se novi zidovi *organski* spajaju. Produžene bočne fasade i nova stražnja fasada toga barokiziranog zdanja pojačavaju se, za to doba karakterističnim *bastionskim* skošenjem zidova, zaključenim na razini poda prvog kata, za utvrde također tipičnim razdijelnim vijencem oblog profila. Pročelje ostaje, međutim, gotovo vertikalne plohe,²⁰ ali se s ostalim fasadama oblikovno ujednačava izvedbom identičnoga vijenca, te se rastvara novim tipom puškarnica u obliku *ključanica*, prilagođenog ratovanju vatrenim oružjem. Tom prilikom izvedene su i četiri ugaone stražarnice, oblikovane poput konzolnih istaka samo na razini kata, o čijem postojanju i izgledu svjedoče ne samo tragovi u građi ziđa (zazidani ulazi)²¹ nego i prikaz dvora na baroknoj oltarnoj pali u župnoj crkvi Sv. Sergija i Bakha u Pridvorju.²²

Unutrašnja prostorna organizacija, navedenim zahvatom provedenim u 17. stoljeću, nužno postaje tlocrtno složenija, dok se u pogledu vertikalne podjele istodobno pojednostavnjuje, redukcijom od dva na samo jedan, reprezentativni visoki kat. Zbog naknadnih preinaka nije moguće sa sigurnošću rekonstruirati izgled interijera iz 17. stoljeća, no vrlo je vjerojatno da u osnovi odgovara današnjem: u prizemlju pročelni dio sa središnjim predvorjem i bočnim bačvasto nadsvođenim prostorijama (utemeljen, kako je spomenuto, na tlocrtu pretrodnoga gotičko-renesansnog dvora) i začelni jednodimenzionalni dio gospodarske namjene, a na katu središnje pročelno predsooblje (saloča) flankirano bočnim sobama i povezano s prostorijama začelnog dijela. Postava kamenog stubišta u središnjem predvorju, s početkom uz bočni zid (blizu ulaznog portala) također je tradicionalna, pa stoga vjerojatno iz tog razdoblja, a možda i starija.²³

Od unutrašnje opreme iz 17. stoljeća ništa nije sačuvano, a i na vanjštini, osim razdijelnog vijenca i monolitnih okvira puškarnica, nema očuvanih karakterističnih elemenata arhitektonske plastike iz tog vremena. Na temelju tragova u strukturi ziđa moguće je jedino zaključiti da, kao i nekada u 15. stoljeću, prizemna zona ostaje poradi fortifikacijskih potreba zatvorena (danas zazidani mali magazinski prozori začelne gospodarske prostorije postavljeni su vrlo visoko, pri vrhu bastionskog skošenja). Na katu pak, već u to vrijeme bili su izvedeni pravokutni prozori, no od današnjih veći i uokvire-

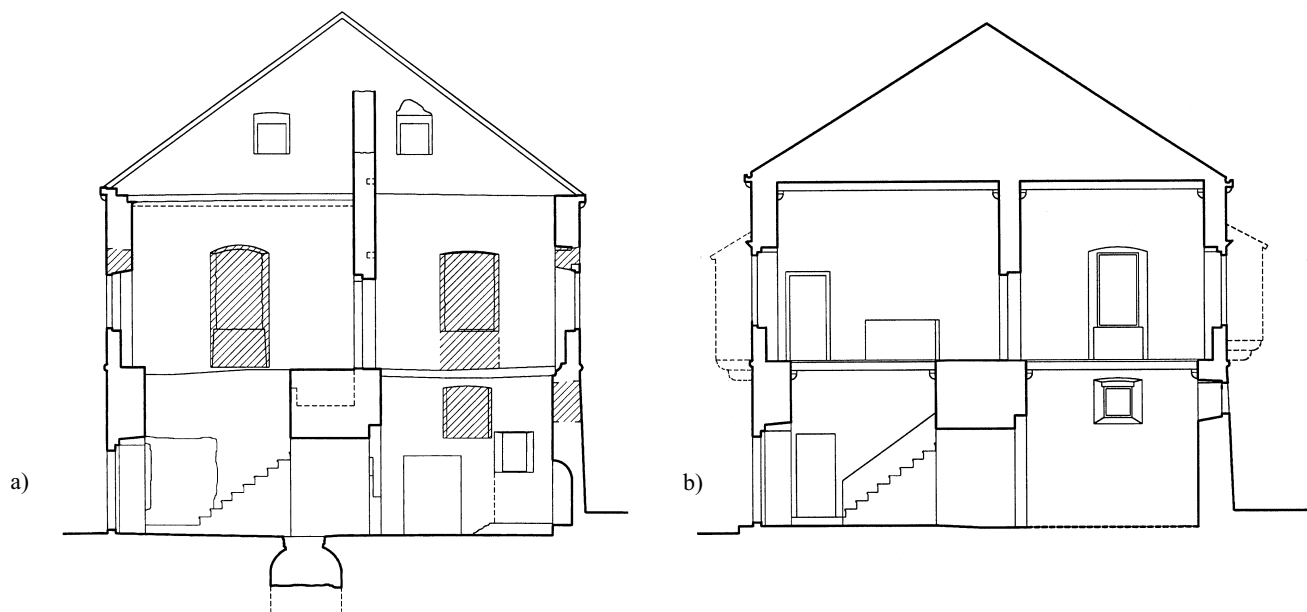
Knežev dvor, prvi kat (arhitektonska obrada Ivan Tenšek i Ivana Valjato-Vrus)
 a – postojeće stanje s označenim građevinskim nalazima
 b – rekonstrukcija barokne faze

Governor's house, first floor (drawings I. Tenšek and I. Valjato-Vrus)
 a – present situation showing research findings
 b – reconstruction of Baroque phase

ni profiliranim kamenim okvirima s vijencima,²⁴ kako je to bilo karakteristično za reprezentativne javne i stambene građevine u to vrijeme (u zidu su pronađeni spolirani doprozornici s profilacijom uskog oblog štapa uz unutrašnji brid). Raspored tih prozora na bočnim fasadama i začelju odgovarao je današnjem (po dva prozora), dok je na pročelju u

najranijoj baroknoj fazi bio, umjesto sadašnja tri, samo jedan prozor u središnjoj osi iznad glavnog ulaza.²⁵ Prema prikazu dvora na spomenutoj oltarnoj pali, krovšte je bilo četverostrušno.

U usporedbi s drugim kneževim dvorovima Dubrovačke Republike, Knežev dvor u Pridvorju zadobio je svojom baro-

Knežev dvor, presjek (arhitektonska obrada Ivan Tenšek i Ivana Valjato-Vrus)

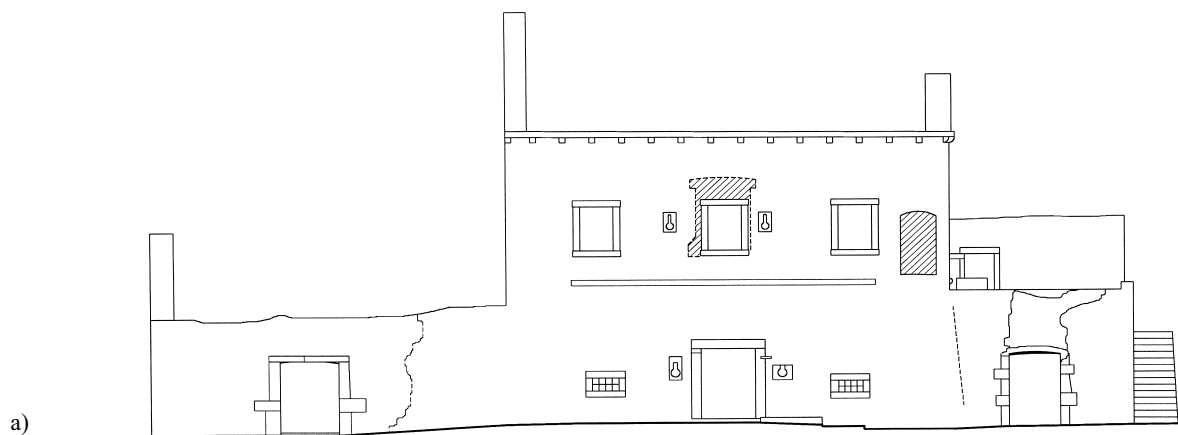
a – postojeće stanje s označenim građevinskim nalazima

b – rekonstrukcija barokne faze

Governor's house, section (drawing I. Tenšek and I. Valjato-Vrus)

a – present situation showing research findings

b – reconstruction of Baroque phase

Knežev dvor, južno pročelje (arhitektonska obrada Ivan Tenšek i Ivana Valjato-Vrus)

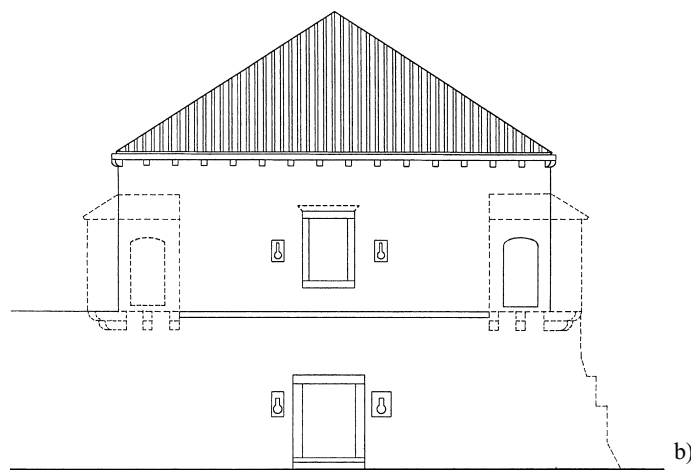
a – postojeće stanje

b – rekonstrukcija barokne faze

Governor's house, south facade (drawing I. Tenšek and I. Valjato-Vrus)

a – present situation

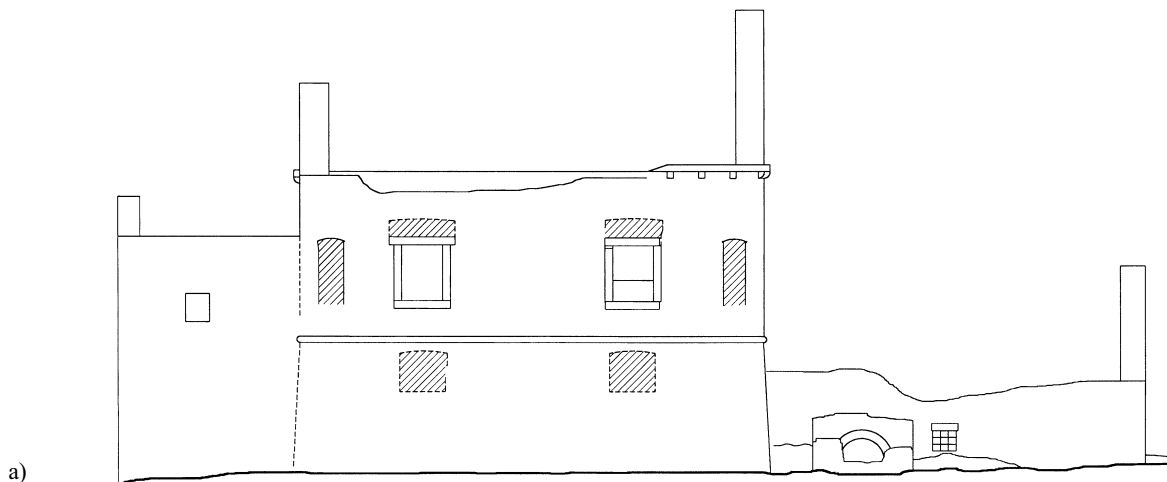
b – reconstruction of Baroque phase

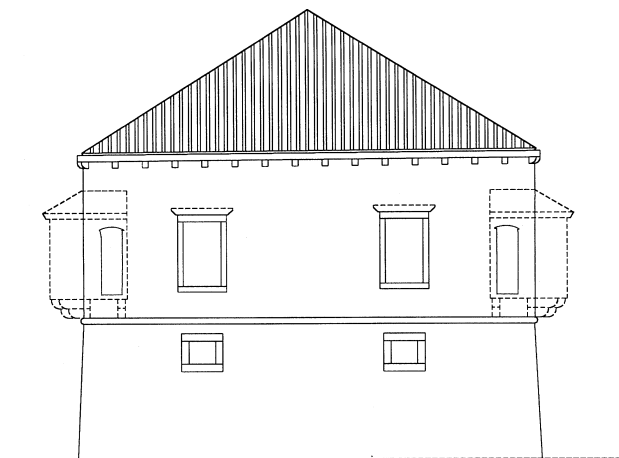
kizacijom u 17. stoljeću posve osebujna obilježja. No istodobno, i njegovo prostorno rješenje i vanjski fortificirani izgled, proistekli su ne samo iz građevnog razvoja dubrovačke profane arhitekture tog vremena već pokazuju i paralele s tadašnjim graditeljstvom šireg područja Dalmacije.

U tom pogledu, posebno je zanimljiva prostorna organizacija Kneževa dvora u Pridvorju, s kvadratičnim tlocrtom podijeljenim središnjim nosivim zidom na dva dijela. Iako je to rješenje ovdje nastalo zapravo mehaničkim proširenjem starije građevine iz 15. stoljeća, na dubrovačkom području takvi se

tlocrti ne javljaju prije kraja 16. stoljeća (renesansni i maniristički ljetnikovci Skočibuha na Boninovu i Sorkočević-Natali u Gružu), a učestali postaju tek u 17. i ranom 18. stoljeću [toreta u Kuparima, datirana 1623. godinom, Zuzorić-Bizzarov ljetnikovac u Brsečinama, ljetnikovac Bizzaro (Čempresata) i Bozdari-Škaprlenda u Rijeci dubrovačkoj]. Dio tih ljetnikovaca nastao je prema projektima stranih majstora (Skočibuha, Sorkočević-Natali, Bozdari-Škaprlenda), pa stoga njihovu utjecaju valja vjerojatno pripisati i navedene tlocrtne inovacije. Ne smije se, međutim, isključiti ni mogućnost utjecaja barokne stambene arhitekture unutar zidina Dubrovni-

a)

b)

Knežev dvor, sjeverno začelje (arhitektonska obrada Ivan Tenšek i Ivana Valjato-Vrus)

a – postojeće stanje

b – rekonstrukcija barokne faze

Governor's house, northern facade (drawing I. Tenšek and I. Valjato-Vrus)

a – present situation

b – reconstruction of Baroque phase

Kupari, toreta iz 1623. godine, građevina tipološki bliska Kneževom dvoru u Pridvorju po tlocrtnom rasporedu, puškarnicama u obliku *ključanica* i četverostrešnom krovu (foto Krešimir Tadić)

Kupari, torretta (1623), typologically close to the Governor's house in Pridvorje in floor plan, embrasures shaped like keyholes and four-gabled roof (photo K. Tadić)

Pijavičino (Pelješac), Zlatarićeva kula iz 1625. godine, primjer fortificiranog ljetnikovca iz baroknog razdoblja, s nizom elemenata srodnih Kneževom dvoru u Pridvorju, kao što su *bastionsko* skošenje zida, razdjeljni vijenac oblog profila, puškarnice u obliku *ključanice* i četverostrešno krovu (foto Krešimir Tadić)

Pijavičino (Pelješac peninsula), Zlatarić tower (1625), an example of a fortified villa from the Baroque period, with several elements close to those found in the Governor's house in Pridvorje: slanting bastion walls, rounded cornice, embrasures shaped like keyholes and four-gabled roof (photo K. Tadić)

Brsečine, ljetnikovac Zuzorić-Bizzaro, jedini sačuvani primjer dubrovačke barokne ladanjske građevine s ugaonim stražarnicama slično Kneževu dvoru u Pridvorju (foto Krešimir Tadić)

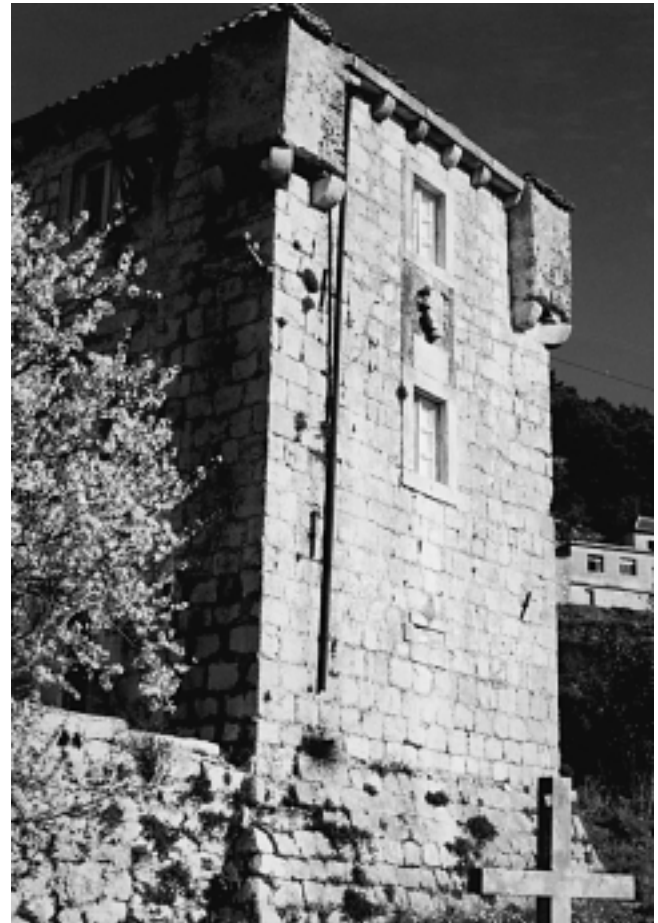
Brsečine, Zuzorić-Bizzaro villa, the only preserved specimen of a Dubrovnik Baroque villa with corner sentry-boxes as in the Governor's house in Pridvorje

Ljetnikovac Zuzorić-Bizzaro, ugaona stražarnica (foto Krešimir Tadić)

Zuzorić-Bizzaro villa, corner sentry-box (photo K. Tadić)

Vis, Perastijeva kula iz 1617. godine s ugaonim stražarnicama tipološki sličnim srušenim stražarnicama Kneževa dvora u Pridvorju
Vis, Perastije tower (1617) with corner sentry-boxes typologically resembling the destroyed sentry-boxes of the Governor's house in Pridvorje

Čara (Korčula), Španićev kaštel iz 1674. godine s ugaonim stražarnicama
Čara (Korčula), Španić fortified house (1674) with corner sentry-boxes

ka, gdje su slična »dvodijelna« rješenja interijera potaknuta posebnim prilikama poslije potresa 1667. godine, kada se na srušenim kućama grade palače cijelom dubinom dvostrukih nizova čestica.²⁶

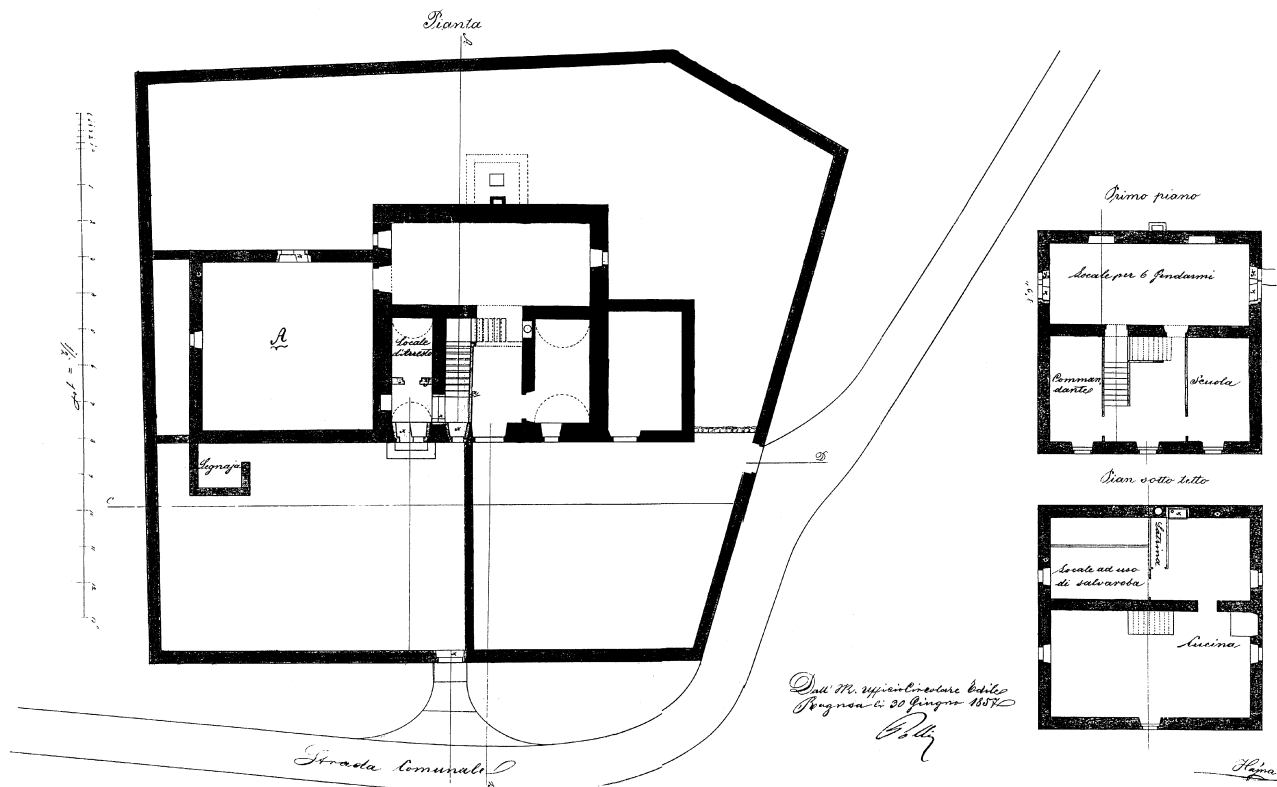
I navedeni fortifikacijski značaj barokiziranoga dvora u Pridvorju – izražen u oblikovanju njegove vanjštine – ne ostaje izniman na dubrovačkom području. Već sam, kuli nalik kvadratičan oblik pod četverostrešnim krovom, nalazi niz paralela u srodnim fortificiranim građevinama, lokalno zvanim *torete*, smještenim na osami sred velikih imanja (toreta u Kuparima iz 1623. godine, rezidencija Cvijete Zlatarića sagrađena 1625. godine u Pijavičinom na Pelješcu). I pojedinačni fortifikacijski elementi, kao što su *bastionsko* skošenje zidova, obli razdijelni vijenac i puškarnice (*ključanice*), ne samo da su općenito karakteristične za fortifikacijsku arhitekturu u 16-17. stoljeću nego i izravno podsjećaju na spomenute dubrovačke torete, posebno Zlatarićevu na Pelješcu. Identičan oblik puškarnica sačuvan je i u obližnjoj toreti u Kuparima, a njihov smještaj sa svake strane središnjih pročelnih otvora tipičan je za niz ladanjskih građevina sazidanih u 16-17. stoljeću (Gradićev ljetnikovac u Trstenom, Zuzorić-Bizzarov u Brsečinama).²⁷ *Bastionsko* skošenje prizemne zone perimetralnih zidova, pak, može se javiti i kada ono više nema fortifikacijsko već simboličko značenje (Bizzarov ljetnikovac u

Rijeci dubrovačkoj, ladanjsko-gospodarski sklop u Masješama, također u Konavlima).²⁸

Najosebujni fortifikacijski oblikovni element Kneževa dvora u Pridvorju, njegove (naknadno srušene) ugaone stražarnice na prvom katu, nalaze komparaciju u ladanjskoj arhitekturi dubrovačkog područja jedino u stražarnicama već spomenutoga Zuzorić-Bizzarova ljetnikovca u Brsečinama (podignutih na razini potkrovlja). Međutim, taj fortifikacijski element javlja se na nekim utvrđenim rezidencijama u 17. stoljeću u drugim područjima Dalmacije, posebno na Korčuli i Visu (Španićev kaštel u Čari, datiran 1674. godinom, Perastijeva kula u Visu iz 1617. godine).²⁹ U širem kontekstu same fortifikacijske arhitekture, konzolno istaknute stražarnice nalazimo na dubrovačkim zidinama i stonskom kaštelu, te također na fortificiranim sakralnim građevinama (Franjevački samostan u Orebiću, crkva-tvrđava u Vrboskoj na Hvaru), a monumentalni je komparativni primjer tvrđava Nehaj u Senju, sagrađena 1558. godine. Tipološki proistekle iz niza srodnih fortifikacijskih konzolno istaknutih elemenata, poznatih još u ranijim razdobljima, svoju pojavu u baroku na dubrovačkom i južnodalmatinskom području duguju, čini se, južnotalijanskim utjecajima.³⁰

Navedene usporedbe potvrđuju dataciju barokizacije Kneževa dvora u Pridvorju u 17. stoljeće, vjerojatno u njegovu prvu

Progetto di riduzione della Casa Orepić a Pridvorje de Lonali ad uso dell'appartamento della C. Gendarmeria.

Projekt iz 1857. godine za preinaku Kneževa dvora u Pridvorju u sjedište žandarmerije, x = rušenje, y = građenje (Povijesni arhiv, Dubrovnik)

Project (1857) for the adaptation of the Governor's house in Pridvorje into Gendarmerie Headquarters: x = demolition, y = rebuilding (Historical Archives, Dubrovnik)

polovicu (poput vrlo sličnih toreta u Kuparima i Pijavičinom), ali možda preoblikovanu i nakon potresa 1667. godine, kada su sigurno nastala oštećenja i potom nužni popravci građevine.³¹

Što se tiče valorizacije te barokne faze, valja naglasiti da se u okviru svih prethodno navedenih komparativnih dubrovačkih primjera iz tog razdoblja (toreta i ljetnikovaca) dvor u Pridvorju isticao osebujnim skladom svih oblikovnih elemenata koji čine njegov unutrašnji prostor i fortificiranu vanjštinu, posebno efektanu i poradi impresivne dominantne pozicije u prostoru. Istodobno, u usporedbi s drugim kneževim dvorovima Dubrovačke Republike (uglavnom starijih gotičko-renesansnih građevina sličnih ljetnikovcima) fortificirani izgled koji je u baroku zadobio Knežev dvor u Pridvorju daje mu u okviru uske grupacije namjenski istovjetnih arhitektonskih spomenika pečat izrazite originalnosti.

Za razliku od osebujnosti i kvalitete koju je dvor zadobio u baroknom razdoblju, početak 19. stoljeća značio je izrazito negativni preokret u njegovoj građevnoj povijesti. Naime, ne samo da je tadašnji gubitak izvorne reprezentativne namjene, vezan uz pad Dubrovačke Republike, rezultirao arhitektonskom degradacijom građevine, nego je ona, kako je već spomenuto, pretvorena ratnim razaranjem (požarom) 1806. godine čak u pravu ruševinu.³²

U prvoj polovici 19. stoljeća, točnije između 1838. i 1857. godine, ruševni su ostaci nekadašnjega Kneževa dvora adaptirani radi formiranja privatnoga stambeno-gospodarskog kompleksa – *kuća Orepić*.³³ Navedeni zahvati precizno su dokumentirani u nešto kasnijem nacrtu kompleksa iz 1857. godine, gdje se na prikazu zatečenog stanja već popravljene građevine projektira njezina nova prenamjena u sjedište žandarmerije.³⁴

Spomenutim prvim popravkom srušenoga dvora polovicom 19. stoljeća (formiranje kuće Orepić) sačuvan je osnovni barokni tlocrt i gabarit građevine (iz 17. stoljeća), ali nisu zadržani oni karakteristični oblikovni elementi – poput ugaonih stražarnica – koji su izgubili izvornu funkciju. Znatnom osiromašenju prvotnih arhitektonskih značajki pridonijelo je i mijenjanje vanjskih otvora, koji redom gube nekadašnje, vjerojatno u požaru uništene kamene okvire, zamijenjene današnjim jednostavnim neprofiliranim gredama. Ujedno, dio je otvora zazidan, a ostalima je smanjen format.³⁵ Izrazito narušavanje izvornoga vanjskog fortifikacijskog karaktera građevine značilo je i tadašnje mijenjanje četverostrešnog krovišta u dvostrešno. Što se tiče same unutrašnje organizacije dvora, na navedenom nacrtu prikazano je stanje, u osnovnim obilježjima identično današnjem, te ono znači, kako je već spomenuto, vjerojatno rekonstrukciju tlocrta dvora defini-

ranog u 17. i 18. stoljeću.³⁶ U navedenoj obnovi primjereno i sukladno novoj namjeni, izvedene su i vanjske gospodarske prigradnje, i to najprije istočna terasa, a zatim i prizemna mlinica, povezana novoprobijenim otvorom sa začelnom prostorijom bivšega dvora.³⁷

Iduća prenamjena nekadašnjeg dvora, odnosno tadašnje kuće Orepić u sjedište žandarmerije 1857. godine, trebala je rezultirati i određenim daljnjim promjenama prethodno opisane tlocrtno-prostorne organizacije netom obnovljene građevine (označenim na navedenom nacrtu standardnim bojama: crveno – *građenje* i žuto – *rušenje*). Prema zamisli projektanta, zadarskog arhitekta Pollija, kompleks je podijeljen na dvije odijeljene jedinice, što je podrazumijevalo pregradnju dvorišta i unutrašnjeg prostora te probijanje novih ulaza i izmjene vanjskih otvora. Sudeći po građevnoj strukturi dvora, međutim, navedeni zahvati nisu bili provedeni.

Tijekom kasnog 19. i cijelog 20. stoljeća, kada nekadašnji Knežev dvor ponovno postaje stambeno-gospodarski sklop, izvedeni su neki daljnji zahvati u izmjenama njegove prostorne organizacije. Među njima najveći je svakako prigradnja stražnje jednokatne kućice uz njegovu istočnu bočnu stranu, s bačvastom nadsvodjenom prizemljem i katom vjerojatno u funkciji kuhinje, što je izazvalo nove proboje unutrašnjih i vanjskih otvora.³⁸

Dakle, građevinski zahvati izvedeni nakon ratne destrukcije Kneževa dvora 1806. godine, ne samo da nisu unijeli neke nove arhitektonske kvalitete već su, naprotiv, znatno osiromašili njegov postojeći arhitektonski izraz. Gubitkom izvanjskih fortifikacijskih obilježja (stražarnice, četverostrešno krovšte), i njihovim narušavanjem zbog podizanja prigradnji uz *bastionska* skošenja, kao i smanjivanjem i pojednostavnjivanjem fasadnih otvora, stoljetna gotičko-renešansna, barokizirana i fortificirana rezidencija konavoskog kneza pretvorena je u posve jednostavan tip ambijentalne ladanjske (seoske) građevine s karakterističnim prigradenim gospodarskim zgradama. Iako su u tim zahvatima sačuvana osnovna obilježja vanjskog volumena i unutrašnjeg prostora nekadašnjeg dvora, nepovratno su izgubljena njegova stilska obilježja, originalnost i visoka arhitektonska kvaliteta kojom se odlikovao sve do ratnog razaranja.

Prema tome, iz iznesenoga građevnog razvoja Kneževa dvora u Pridvorju i valorizacije triju osnovnih stilskih faza, neosporna je najviša kvaliteta i najveće arhitektonsko značenje njegove dominantne barokne faze (17. stoljeće), u kojoj dvor postaje slobodnostojeća fortificirana građevina s osebujnim ugaonim stražarnicama. No istodobno, premda je opseg sačuvanih baroknih elemenata takav da dopušta stručnu i znanstvenu analizu u okviru tipologije dubrovačke profane arhitekture, za kompletnu restauraciju baroknog izgleda Kneževa dvora nema dovoljno podataka. Doduše, još nisu do kraja

provedena arheološka i restauratorska istraživanja, koja će sigurno dati neka nova saznanja o građevnoj povijesti i pojedinim uništenim arhitektonskim oblicima.³⁹ Međutim, ključni problem za vraćanje baroknoga rješenja dvora, a to je izvorni izgled ugaonih stražarnica ostat će i nakon završenih istraživanja bez odgovora.

Ako bi se doslovno primijenila važeća načela metode restauracije arhitektonskih spomenika,⁴⁰ s obzirom na stupanj očuvanosti pojedinih građevnih faza dvora, najsigurniji pristup njegovoj obnovi bilo bi konzerviranje zatečenoga stanja oblikovanog u 19. stoljeću, uz prezentaciju starijih elemenata, te uklanjanje onih dijelova koji su recentno narušili njegovu današnju ambijentalnu vrijednost.

Međutim, kada se uzmu u obzir s jedne strane nekadašnje povijesno značenje koje je Knežev dvor imao za regiju u kojoj je nastao, a s druge strane okolnosti i uzroci njegove devastacije, onda je situacija bitno drukčija. Naime, uz estetsku vrijednost, koju je zadobio u svojoj baroknoj fazi, Knežev je dvor bio do pada Dubrovačke Republike centar uprave Konavala i mjesto okupljanja najkulturnijeg sloja dubrovačke vlastele. Paralele iz nedavnoga rata, kada su planski razarane povijesno najznačajnije hrvatske građevine, dopuštaju zaključak da je upravo brisanje povijesnog značenja Kneževa dvora u Pridvorju, a time u širem kontekstu i Konavala kao sastavnog dijela Dubrovačke Republike, bio jednim od glavnih motiva njegove destrukcije od strane Crnogoraca 1806. godine (zajedno s Kneževim dvorom spaljen je i cijeli arhiv konavoske kneževine). U tom kontekstu, obnavljanje izgleda dvora iz 19. stoljeća, kada on funkcionira kao obično seosko gospodarstvo, bio bi zapravo nastavak brisanja prošlosti.

Stoga, s obzirom da je riječ o ratnom razaranju jedne estetski i povijesno iznimno vrijedne građevine, predlaže se slobodniji pristup njezinoj restauraciji. Naime u skladu s Venecijanskom poveljom – u kojoj piše: *Restauracija spomenika je operacija koja se može provoditi samo u izuzetnim slučajevima. Njen cilj je da sačuva i da otkrije estetske ili historijske vrijednosti spomenika, a zasniva se na poštovanju stare materije i autentičnosti dokumenata. Ona se mora zaustaviti tamo gdje počinje pretpostavka*⁴¹ – predlaže se maksimalna restauracija baroknog izgleda dvora, a to znači njegova osnovnoga dvodijelnog interijera i slobodnostojećeg volumena, s *bastionskim* skošenjem zida i s karakterističnim četverostrešnim krovštem.⁴² Baroknim vanjskim otvorima treba vratiti izvorni format, te obnoviti njihove okvire.⁴³ Ugaone stražarnice trebalo bi rekonstruirati pak na način da bude jasno vidljivo da je to novi element (a ne krivotvorina), ali da one sugeriraju vanjski osebujni izgled dvora, kakav je imao u svojoj najznačajnijoj stilskoj fazi. U tom slučaju prostoru Konavala bio bi ponovno vraćen jedan od njegovih najvrednijih povijesnih arhitektonskih spomenika.

Arhitektonska interpretacija prijedloga za obnovu: Ivan Tenšek.

Bilješke

- 1
Lorenzo Vitelleschi, *Notizi storiche e statistiche del circolo di Ragusa*, Ragusa, MDCCCXXVII, rukopis, RO 187, Povijesni arhiv, Dubrovnik (PAD)
- 2
Prvi konavoski knez, izabran 1420. godine bio je Nikolin Marin Gundulić, a 24. siječnja 1427. godine ustanovljena je i konavoska kneževa kancelarija (kao jedna od sedam dubrovačkih knežija), sa sjedištem u novoosnovanom administrativnom središtu – Pridvorju – (ranije zvanom Sv. Martin). Konavoske kneževе biralo je dubrovačko Veliko vijeće (najprije na šest mjeseci, a od 1636. na godinu dana), njihova ovlaštenja bila su upravna i sudska, a kneževu uredu pripadao je još kancelar te šest *knežaka* iz Dubrovnika.
- Zdravko Šundrica**, *Dubrovačka vlastela konavoski knezovi*, Konavoski zbornik, sv. I, Dubrovnik, 1982, str.44-53.
- 3
Obnovu Kneževa dvora u Pridvorju pokrenula je *Općina Konavle – Konavoski dom d.o.o. za obnovu Konavala* u Cavtatu (mr. Božo Letunić). Projekt obnove izradio je **Petar Kušan, dipl. ing. arh.** (projektni biro »Plan«, Zagreb), a snimku postojećeg stanja **arh. Trbojević**.
- 4
Elaborat *Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu: Knežev dvor u Pridvorju, arhitektonske i stilske značajke, prijedlog konzervatorskih smjernica*, autori elaborata: **dr. Katarina Horvat-Levaj, Ivan Tenšek, dipl. ing. arh.**, Zagreb, 1996.
- 5
Liber viridis, cap. 212, PAD, prijevod: **Ivo Veselić, prof.**
- 6
V. bilj. 2
- 7
Struktura ziđa od kvadara prilično je gruba, s mnogo spoliranih blokova (velikog formata i glatke obrade). Na uglovima bastionski skošanih zidova u prizemlju nalaze se veći kameni blokovi.
- 8
Stubište je do prvog kata kameno dvokrako, postavljeno uz bočni i stražnji zid predvorja, dok je na katu bilo jednako drveno stubište (danas potpuno uništeno). Ispod istočnoga pročelnog dijela dvora nalazi se cisterna.
- 9
Liber viridis, cap. 212, PAD
- 10
Nav. dj.
- 11
1 lakat = 0,55 m.
- 12
Liber viridis, nav. dj.
- 13
Nav. dj.
- 14
Nav. dj.
- 15
Iako se puškarnice u obliku *ključanica* javljaju već u 15. stoljeću (**Otto Piper**, *Brugenkunde*, München, 1912, 1976, str. 341), na dubrovačkom području, izuzev reprezentativnih fortifikacijskih građevina poput Minčete, još je u to doba bila karakteristična izvedba jednostavnijih uskih pravokutnih strijelnica.
- 16
Liber viridis, nav. dj.
- 17
Nada Grujić, *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja*, Zagreb, 1991.
- 18
Nadsvođene mezaninske etaže nalaze se još i u samom Kneževu dvoru u Dubrovniku, a prema rezultatima restauratorskih istraživanja ranije su svodovi tu bili izvedeni i na katu.
- 19
Ipak kao pretpostavku treba spomenuti i mogućnost da je prvotnom dvoru odgovarao začelni dio današnje građevine, koji se također otprilike podudara s njegovim dimenzijama određenim u dokumentu 1427. godine. No problem organizacije prvotnoga kneževa dvora moći će se definitivno riješiti jedino arheološkim iskapanjima, jer prema dosadašnjim restauratorskim istraživanjima (pod vodstvom Ivice Žilea, prof.) u građevnoj strukturi baroknoga dvora nije mnogo sačuvano od prethodne građevine.
- 20
Pročelje se nastavljalo u zid čiji tok još nije istražen.
- 21
Na izvornost stražarnica upućuje lošija struktura zidova na svim uglovima te zazidani ulazi u njih (vidljivi jedan na pročelju istočno i dva na začelju). Ispod začelnih stražarnica sačuvani su tragovi otklesanih konzola koje su bile dvostruke (postavljene jedna iznad druge). Zapadni ugao pročelja bio je srušen, tako da u tom dijelu više nema sačuvanog ulaza u ugaonu stražarnicu.
- 22
Pala s prikazom Bogorodice s Djetetom i svetaca titulara nalazi se na glavnom oltaru. Iako su na toj slici stražarnice dvora prikazane kao da su podignute u zoni krovišta (potkrovlja), tragovi u građevnoj strukturi (v. bilj. 21) upućuju da su one bile otprilike na razini poda prvog kata.
- 23
Pretpostavka je, s obzirom na fortifikacijski značaj građevine, da je u baroku stubište (zajedno s predvorjem) bilo nadsvođeno. Neke razlike u rješenju dvaju krakova u prizemlju (drugi je strmiji) upućuju da su mogle naknadno nastupiti i neke promjene u njegovoj organizaciji.
- 24
Kako to svjedoče reške u strukturi ziđa.
- 25
Na to upućuje činjenica da se samo uz središnji prozor na pročelju nalaze tragovi prvotno većeg prozora (što odgovara zazidanim prozorima bočnih fasada kao i reškama većih prozora uz današnje prozore na začelju). Bočni prozori na pročelju (iako su prikazani na već spomenutoj slici dvora na kasnobaroknoj oltarnoj pali), zbog svoje velike blizine ugaonim stražarnicama ne pripadaju izvornoj baroknoj fazi, a nisu bili ni funkcionalno nužni jer su bočne prostorije pročelnog dijela dvora imale po jedan prozor na svakoj bočnoj fasadi.
- 26
Vladimir Marković, *Kuća i prostor grada u Dubrovniku nakon potresa 1667. godine*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 14, Zagreb, 1990, str. 137-149.
- Katarina Horvat-Levaj**, *Barokna reprezentativna stambena arhitektura u Dubrovniku*, doktorska disertacija, Zagreb, 1995.
- 27
Kod nekih od navedenih građevina bio je proveden i unutrašnji sustav obrane, s puškarnicama u zidovima i svodovima ulaznog prostora i stubišta (Kupari, Pijavičino), a glavni su ulazi bili branjeni i s tzv. »Pechnase« (Kupari, Pijavičino, Brsećine).
- 28
Nada Grujić, nav. dj, str. 144–145

29

Marinko Gjivoje, *Otok Korčula*, Zagreb, 1969, str. 345.

Cvito Fisković, *Spomenici otoka Visa od IX do XIX stoljeća*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 17, Split, 1968, str. 164.

30

Prema istraživanjima mr. Patricije Verementa-Paviša.

Castelli e citta fortificate, Storia recupero valorizzazione, Colloqui internazionali, Palmanova / Gradisca, 1989.

Il recupero di una componente del sistema territorio, Torri castelli fortezze nel Mezzogiorno d' Italia, Universita degli studi di Napoli, 1988.

31

Nakon završetka članka, tijekom restauratorskih istraživanja, razlučena je i druga barokna faza obnove dvora nakon potresa 1667. godine, u kojoj je bilo obnovljeno pročelje, uz neke izmjene pročelnih stražarnica (otvori in se proširuju, a nivo poda se snizuje)

32

L. Vitelleschi, nav. dj.

33

Na katastarskoj karti iz 1838. godine (Arhiv mapa, Split) dvor je još ruševina (u vlasništvu Ivana Orepića).

34

Progetto di riduzione della Casa Orepić a Pridvorje di Canali ad uso dell' appostamento della Gendarmeria. N. 23, PAD

35

Zazidani su začelni magazinski prozori u prizemlju i bočni prozori pročelnih prostorija na katu, a format je smanjen središnjem prozoru kata na pročelju kao i prozorima iste etaže na začelju. Naknadno su, pak, probijeni mali prozori bačvasto nadsvođenih magazina na pročelju.

36

U 19. stoljeću nastao je vjerojatno široki lučni proboj što, vodeći ispod drugoga stubišnog kraka u prizemlju, povezuje predvorje sa

začelnim dijelom gospodarske namjene, a tom prilikom izmijenjeni su vjerojatno ulazi iz predvorja u bočne nadsvođene magazine. Iz 19. stoljeća datira i drveno dvokrako stubište na katu (jednake postave kao i u prizemlju, danas potpuno uništeno), ispod čijih je krakova formirano malo spremište, s naknadno probijenim ulazom iz začelnog dijela kata.

37

Na katastarskoj karti iz 1837. godine (PAD) nisu ucrtane prigradnje dvora. Na katastarskoj karti iz 1838. godine (Arhiv mapa, Split) bila je prikazana jedino istočna terasa, dok je mlinica ucrтана na nacrtu iz 1857. godine (N. 23, PAD), te na istoj katastarskoj karti prilikom njezine dopune 1876. godine. Na nacrtu iz 1857. godine ucrtan je oko dvora ogradni zid s ulazom na istočnoj strani, adekvatan današnjem.

38

Tom prilikom izvedena su dva prilično nespretna proboja u središnjem nosivom zidu na katu, kako bi se pročelni i začelni dio mogao kroz jedna vrata vezati na terasu i kuhinju.

39

U tom pogledu posebno je značajna provjera izvornog rješenja baroknog stubišta, pronalaženje elemenata vanjske arhitektonske plastike prozorskih okvira, otvaranje ulaza u stražarnice i definiranje njihove točne razine, otkrivanje unutrašnjeg oslika i sl.

40

Tomislav Marasović, *Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu*, Split, 1985.

41

Nav. dj., str. 138.

42

Gospodarske prigradnje iz 19. i 20. stoljeća treba srušiti.

43

Opširnije o tome u Elaboratu *Knežev dvor u Pridvorju*, nav. dj. (v. bilj. 4).

Summary

Katarina Horvat-Levaj

Governor's House in Pridvorje: Structural Development, Evaluation and Problems of Restoration

The Governor's House in Pridvorje was the seat of the ruler of the Konavle Region from its founding in 1427 to the fall of the Dubrovnik Republic in 1808. It is one of the most notable old buildings in Konavle, an area which suffered great and systematic destruction and devastation during the recent Serbian-Montenegrine occupation in 1991-92. However, the destruction of the historically complex structure of the Governor's house occurred much earlier, during Napoleon's war with Dubrovnik, when it was burned down by the Montenegrines in 1806.

In the middle of the nineteenth century the old mansion was rebuilt, but its new character now was rural, and this reduced its architectural value. Recent detailed research of the architectural structure and archive sources brought to light some unknown details concerning the building before it was destroyed in 1806: it was built in the Gothic-Renaissance period after a detailed design dated 1427, and it was radically renovated and enlarged in the seventeenth century when it was turned into an original fortified Baroque residence with corner sentry boxes supported by consoles. The originality and quality of this dominant Baroque phase of which the stereotyped nineteenth century version is just the palest of surrogates, should be the incentive for a potential reconstruction, in spite of the fact that many original architectural elements have been destroyed without recall.